

Sanomaton nälkä

HERTA MÜLLER:

Atemschaukel. 304 s.

Carl Hanser Verlag 2009.

Satu Taskinen

Herta Müller syntyi vuonna 1953. Hän muutti diktaattori Ceaușescun aikaisesta Romaniasta Länsi-Saksaan vuonna 1987 ja on siitä lähtien elänyt Berliinissä. Müller on kirjoittanut lukuisia runo- ja proosateoksia. Häneltä on julkaistu lisäksi esseitä, kolumneja ja luentotekstejä. Suomeksi häneltä on tähän mennessä ilmestynyt kolme teosta: *Matala maa* (Tammi 1989; *Niederungen*, 1982), *Ihminen on iso fasaani* (Tammi 1990; *Mensch ist ein großer Fasan auf der Welt*, 1986) ja *Sydäneläin* (Tammi 1996; *Herztier*, 1994). Tässä käsiteltävä *Atemschaukel* ilmestyy suomeksi Otavan kustantamana lokakuussa 2010 nimellä *Hengityskeinu*.

Vuonna 2009 Herta Müller voitti Nobelin kirjallisuuspalkinnon. Jury luonnehti Müllerin ”tiivistä runoutta ja asiallista proosaa” kuviksi kodittomuudesta. Nobelin palkinnon saajien joukossa Müller on kahdestoista nainen. Hänen edeltäjiään ovat muiden muassa vuonna 2007 palkittu britti Doris Lessing (s. 1919) ja 2004 palkittu itävaltalainen Elfriede Jelinek (s. 1946).

Romania oli toisessa maailmansodassa Saksan liittolainen. Aivan sodan lopulla se vaihtoi puolta, jolloin Stalin vaati saksalaisen yhteissyyllisyyden nimissä kaikki 17–45-vuotiaat romaniansaksalaiset luovutettaviksi Neuvostoliittoon pakkotyöleireille jälleenrakentamaan tuhoutuneita alueita.

Tämä koski myös Herta Müllerin äitiä. Müller kertoo Thea Dornin haastattelussa (ARD, 8.10.2009) kuulleen äidiltään lapsena sanontoja ja lauseita, joiden merkitys avautui vasta vähä vähältä

iän mukana. Yksi niistä koski perunoita, jotka leirin ikuisessa nälässä merkitsivät elämää: ”Lämmin peruna on lämmin sänky.” Vaikka perunoita leiriltä kotiin paluun jälkeen oli tarpeeksi, äidillä säilyi niihin tärkeä suhde. Müller nimittää sitä leikillisesti ”rikostoveruudeksi perunan kanssa”. Äiti halusi tyttären kuorivan perunat tietyllä tavalla: kuori ei saanut jäädä paksuksi ja sen oli pysyttävä yhtenä kappaleena.

Herta Müllerin isä kuului SS-joukkoihin. Frankfurtin kirjajessujen aikaan Ernst A. Granditsille antamassaan haastattelussa (3Sat, 15.10.2009) Müller kuvaa syyllisyydentunnetta, joka häntä isänsä takia varjostaa sanomalla, että ”vanhemmat näkyvät aina peruutuspeilissä”.

Müllerin perhe kuului romaniansaksalaiseen vähemmistöön ja Müllerin äidinkieleksi tuli kotikylässä Nitzkydorffissa puhuttu saksalainen murre. Viisitoistavuotiaana Müller alkoi vähitellen oppia myös romanian, jota hän pitää hyvin rikkaana kielellä. Hän kertoo, että molemmat kielet ovat aina läsnä hänen ajatusmaailmassaan, ja siten myös kirjoittamisessa, merkityksiä kahdella eri tavalla synnyttävänä ääninä. Esimerkiksi hän ottaa sanan ”ruusu”, joka on saksassa sukunsa puolesta ”daami” ja romanian kielessä puolestaan ”herra”.

Pysyvä vaurio

Atemschaukel kertoo romaniansaksalaisen fiktiivisen Leopold Auberg -nimisen miehen tarinan. Leo on 17-vuotias, kun hänet vuonna 1945 vangitaan ja viedään pakko-työleirille nykyisen Ukrainan alueelle.

Romaanin taustalla ovat romaniansaksalaisen runoilijan ja kääntäjän Oskar Pastiorin (1927–2006) kokemukset. Müller tutustui Pastioriin jo vuonna 1987 paettuaan Romanian salaisen palvelun Securitaten vainoa silloiseen Länsi-Saksaan. Ajatus yhteisen teoksen kirjoittamisesta

syntyi, kun Müller keräsi aineistoa pakko-kuljetuksia käsittelevään uuteen teokseen. Pastior kertoi kokemuksistaan, jotka Müller tallensi. Pastior kuitenkin kuoli ennen kuin teos valmistui. Pidettyään vuoden verran taukoa Müller päätti kirjoittaa kirjan valmiiksi yksin.

Aloitetaan lopusta: Palattuaan viiden pakkotyövuoden jälkeen kotiin Leo ei enää osaa syödä normaalisti. Hän tietää kuinka olla nälässä, kuinka ruokaa säästetään, venytetään, jatketaan ja hotkaistaan, kun sitä vihdoin saa. Mutta hän ei enää osaa käyttää veistä ja haarukkaa eikä pureskella. Sen muutkin kodin ruokapöydän ääressä näkevät, mutta eivät pysty kysymään, eivät ehkä halua tietää, mistä se johtuu.

”Isä istui minua vastapäätä ja pöytälevy vaikutti suurelta kuin puoli maailmaa. Hän katsoi minuun puoliavonaisilla silmillään ja peitti säälinsä. [...] Isoäidin onnistui luontevimmin säästää minua. Hän keitti ne paksut keitot luultavasti sen vuoksi, ettei minun tarvitsisi kiusata itseäni veitsellä ja haarukalla.” (s. 275)

Leo ei kerro kokemuksistaan, eikä kukaan kysy. Leo välttää kohtalotovereitaan ja vaikenee itsekin. Hän haluaa unohtaa ja säästää itseään ja muita. Tarinan lopussa hän yrittää panna ajatuksiaan paperille. Hän aloittaa alkusanoista, joita hän korjaa kerta toisensa jälkeen, ja jotka muuttuvatkin loputtomiksi loppusanoiksi.

Atemschaukel on jatkuvan, sanomattoman kovan nälän ja nälkäkuoleman vastaisen taistelun kuvausta monesta eri suunnasta. Müller etsii kieltä kokemuksille, joista ei oikeastaan voi puhua ja joista kuitenkin on pakko puhua. Leiriajan jälkeenkään nälkä ei koskaan lopu. Vaurio on ihmisessä niin syvällä ja niin suuri, että siitä on tullut pysyvä. ”Kuinka kulkea maailmassa, jos ei osaa sanoa itsestään mitään muuta kuin että on nälkäinen.” Ja vähän myöhemmin: ”Nälän näkemiselle

ei ole olemassa sopivia sanoja. Minun on vielä tänä päivänä näytettävä nälälle, että pääsin sitä pakoon. Minä olen kirjaimellisesti syönyt elämää sellaisenaan siitä lähtien kun minun ei ole enää tarvinnut olla nälässä. Olen vangittuna ruuan makuun, kun syön. Leiriltä kotiin palattuani olen kuudenkymmenen vuoden ajan syönyt nälkiintymistä vastaan.” (s. 24–25)

Tavarat ja sanat

Tavarat ja asiat sekä niiden keskinäisten suhteiden nimeäminen antavat rakenteen niin romaanille kuin myös sille todellisuudelle, jota se kuvaa. Lyhyet luvut on nimetty leiriarkkeen kuuluvien esineiden ja toimien mukaan. On luku sementistä ja sen käyttäytymisestä. On luku erilaisista leivistä, joita halutaan vaihtaa parempiin, vaikka jokaisen vaihdon jälkeen on aina huijatuksi tullut olo. On luku nenäliinasta ja hiiristä sekä kahdesta kaalisopalla täytetystä pullosta, jotka nekin aivan kuin muuttuvat eläviksi, ja joista toinen siksi vaikuttaa hyväuskoiselta ja toinen epäilevältä (”Der gutgläubige und der skeptische Flacon”, s. 157).

Kun inhimillisyys poistetaan ja ihmisen identiteetti tuhotaan, jäävät jäljelle tavarat ja sanat. Nimeämällä kärsimyksen eri muotoja ja erittelemällä niiden ominaisuuksia Leo antaa niille muodon ja luonteen, joiden kautta hän yrittää päästä niihin käsiksi.

Herta Müllerä on usein kiitetty hänen runollisesta kielestään ja niin on tapahtunut myös *Atemschaukel*-teoksen kohdalla. Romaanin tarina kasvaakin lukuisien metaforien ympärille. Müller kuitenkin itse sanoo, ettei oikein ymmärrä kirjoitustyyliänsä luokittelua metaforiseksi. Hän pyrkii käyttämään pelkistettyjä ilmauksia. Hänen tarkoituksensa on tässäkin kirjassa ilmaista asiat mahdollisimman tarkasti ja sujuvasti, kuhunkin lauseeseen parhaiten sopivalla rytmillä.

Oskar Pastiorilta ovat peräisin sanat "Hungerengel" ja "Hautundknochenzeit". *Hungerengel* on tavallaan kirjan päähenkilö, nälkäenkeli, personifioitunut hirviö, jolla on oma tahto ja valta ja joka imee ihmistä tyhjäksi, kunnes ihminen kuolee. *Hautundknochenzeit*, nahkaa-jaluuta-aika, taas merkitsee kylmää talviaikaa, jolloin illalliseksi oli ruohoa, perunankuoria ja lunta.

Esineisiin ja niiden personifioimiseen on teoksessa monta näkökulmaa. Jos maailma muodostuu merkityksistä ja niiden totuttu järjestys kaatuu, on pakko muodostaa uudet merkitykset ja sitä kautta rakentaa uusi maailma.

"Olin varma, että isoäitini jäähyväislause TIEDÄN ETTÄ PALAAT on muuttunut nenäliinaksi. En häpeä sanoa, että se nenäliina oli ainoa inhimillinen olento, joka piti minusta leirillä huolta. Olen siitä varma, vielä tänäänkin. Joskus tavarat muuttuvat helliksi, hirviömäisen helliksi, mitä niiltä ei odota." (s. 80)

Sanoihin, samoin kuin muistoihin tai kuvitelmiin tulevaisuudesta, voi myös hetkeksi paeta. Vanhat ulkoa muistetut ruokareseptit, joita ei tietenkään voi hyödyntää, muuttuvat vitseiksi, kertomukset ravinnoksi. Leo kuvailee, kuinka hän syö kuvitelmiaan ja lämmittää auringossa nälkänsä.

Ruumiillisen nälän ja kärsimyksen lieventäminen kielellä ja ajatuksilla on tosi-asiassa tietenkin illuusio ja valhe. Mutta äärimmäisen julmuuden keskelle joutu-neesta on silti ehkä siedettävämpää puhua asioista kuin ihmisistä. Näin tekee nainen, jonka piilopaikka lumien tultua paljastuu. "Kaikki lunta lukuun ottamatta olisivat vaienneet, sanoi Trudi Pelikan. Että se paksu lumi on pääsyllinen." (s. 18)

Müllerin tekstissä vuorottelevat tilanteiden kuvaus, dokumentaariset raportit sekä esine- ja asialistat. Romaania lukiessa voi suorastaan kuulla, kuinka minäkertoja

Leo melankolisella ja ankarallakin tavalla pilkkaa itseään ja nuoruuden tietämättömyyttään, kertoo homoseksuaalisesta heittämisestä ja lähes kylmän asiallisesti pakkaa lähtökäskyn saatuaan tavaroitaan. Silloin tällöin kesken kaiken tekstin sävy muuttuu, ja kuulen Leon sijaan Herta Müllerin äänen. Se katkaisee eläytymisen, mutta tarjoaa toisaalta myös tervetulleen tauon ja etäisyyttä aiheeseen.

Ihminen elää leivästä

Atemschaukel jättää syvän jäljen. Siinä kuvataan valtavan nälän näkökulmasta kaikkea sitä, mitä voi nimittää ihmisen "osiksi": kehoa, kaipuuta, syllisyyttä, myötätuntoa, yksinäisyyttä, toivoa, ylpeyttä, ajatuksia, kieltä, häpeää ja itsensä tiedostavaa sekä itseensä lukittua minää.

Jotkut kuvat ovat erityisen sattuvia ja järkyttäviä. Yksi sellainen on "der weiße Hase", valkoinen jänis. Kyse on tietystä ilmeestä, joka ilmestyy nälkään nääntyvän ihmisen kasvoille kuoleman lähestyessä. Toinen esimerkki on kuvaus toivotto- muudesta ja yrityksestä pysyä hengissä oman perheenjäsenen kustannuksella.

"Paljas totuus on, että asianajaja Paul Gast varasti vaimoltaan Heidrun Gastilta niin kauan keittoa kulhosta että vaimo ei enää noussut paikoiltaan ja kuoli, koska ei voinut muutakaan, aivan kuten mies varasti vaimonsa keiton, koska hänen nälkänsä ei voinut muutakaan [...].

Niin oli asioiden kulku: Koska jokainen oli sitä vastaan voimaton, kukaan ei voinut sille mitään." (s. 230)

Müller kertoo, ettei hänellä kirjoittaessaan ole etukäteen suunniteltua sanomaa. Päinvastoin kirjoitukseen tuotu ideologia, saarnaamalla kirjoittaminen, tekee tyhmäksi. Kirjan lukemisen jälkeen maailma kuitenkin näyttää erilaiselta. Olen kipeästi kiitollinen siitä, että joku on pystynyt kirjoittamaan sen. *Atemschaukel* tekee lukijan osalliseksi, ja sitä kautta an-

taa mahdollisuuden myötätunnon, säälin, katumuksen, sovituksen ja toisen ihmisen kohtaamisen kokemuksiin.

Syöminen heti tämän teoksen lukemisen jälkeen ei ole aivan helppoa. Jo tieto siitä, että Euroopassa jopa neljännes kotalouksien ostamasta ruuasta heitetään roskeisiin, kuvottaa. Teos muistuttaa ruuan arvosta ja siitä yksinkertaisesta elämän perusperiaatteesta, että ilman ravintoa elämä ei jatku. Toiseksi korostuu ihmisten pakkomielteinen, rakkaudeton ja jopa julma suhtautuminen omaan kehoonsa ja ravintoon. Kaikenlaiset syömishäiriöt tuntuvat nyt entistäkin järkyttävämiltä.

Yleensä tunnemme keskitysleiritarinoita, jotka loppuvat vuoden 1945 keväällä. Leon tarina vasta alkaa noihin aikoihin. Stalinistinen pakkotyöleiri toimi koston ja oikeudenmukaisuuden, sovittamisen ja uudelleen rakentamisen nimissä. Vankeja nimitettiin fasisteiksi. Müllerin romaani muistuttaa siitä, etteivät kuvattu kaltainen pahuus ja kärsimys alkaneet vasta toisen maailmansodan syttymisestä ja päättyneet sen loputtua. ■

Kaikki suomennokset kirjoittajan. Viitaukset Herta Müllerin sanoihin Ernst A. Granditsin haastattelusta 3Satin Kulturzeit-ohjelmassa 15.10.2009 (www.3sat.de/mediathek/?mode=play&obj=14895) ja Thea Dornin haastattelusta ARD-kanavan Im Foyer -ohjelmassa 8.10.2009 (www.youtube.com/watch?v=wuKdNmVPyUQ).